

## ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

*Lexikon des Mittelalters.* Vierter Band - Fünfte Lieferung - Freiherr - Gart der Gesundheit. — Artemis Verlag, Martiusstrasse 8. D-8000, München 40.

Συνεχίζεται μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ἡ ἔκδοσις τοῦ μεγάλου καὶ σπουδαίου Λεξικοῦ τοῦ Μεσαίωνος μετὰ τὴν συνεργασίαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων δι' ἕκαστον λῆμμα. Τὸ ἀνὰ χεῖρας πέμπτον τεῦχος ἄρχεται μετὰ τὸ λῆμμα «Ἐλευθερία» καὶ τελειώνει μετὰ τὸ λῆμμα Gart der Gesundheit (= διασφάλισις τῆς ὑγείας διὰ βοτάνων) (σελ. 897-1120). Κατὰ τὴν συνῆθειαν τῆς ἀναλύσεως ἑκάστου τεύχους ποῦ λαμβάνομεν, ἐπισημαίνομεν τὰ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ ἐλληνικῆς ἀπόψεως λήμματα. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἀκόλουθα: «ἀπελευθέρωσις», «ἐλευθερία πόλις», «ξένοι» καὶ «δικαίωμα τῶν ξένων», «φιλία» (βιβλ.), «εἰρήνη» ἱστορικῶς καὶ θεολογικῶς ἐξεταζομένη (βιβλ.), «βασιλεὺς τῆς εἰρήνης» ἱστορικῶς καὶ ἐσχατολογικῶς. «Friedhof» (= κοιμητήριον, νεκροταφεῖον). Ἐκτενὲς λῆμμα, ἐξεταζόμενον ἱστορικῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, τῆς πρωτοχριστιανικῆς περιόδου, τοῦ Μεσαίωνος ἐν τε τῇ Δύσει καὶ τῷ Βυζαντίῳ, ὡς καὶ ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς ἀπόψεως, Ἰσλαμο-αραβικῆς περιοχῆς κ.ἄ. (πλουσία βιβλ.). — Ἀπὸ τῆς σελ. 931-969 ὅλα τὰ λήμματα ἀναφέρονται εἰς τὸ ὄνομα «Φρειδερίκος» ἐπίσημων προσώπων. Ἀξιόλογον τὸ λῆμμα «Frühkapitalismus» (= πρόωμος κεφαλαιοκρατία) (βιβλ.). — Fuhrwesen, — gewerbe (= κανόνες καὶ μέσα ταξιδίου μετὰ βιβλ.), Fürst, Fürstentum (= ἡγεμών, ἡγεμονία. Ἐκτενὲς λῆμμα μετὰ πλουσίαν βιβλ.). Ἀξιόλογον τὸ λῆμμα Fürstenspiegel (= ἡγεμόνων διαφάνεια καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα καὶ εἰς ὅλας τὰς περιοχάς, ἐν παραινετικῷ καὶ ἠθικῷ πνεύματι καλῆς διακυβερνήσεως ὑπὸ τῶν διαφόρων ἡγετῶν), (πλουσία βιβλ. σελ. 1040-1058). Ἐνδιαφέρον τὸ λ. Fussboden, — Mosaik (= πάτωμα-τα καὶ μωσαϊκῶν στερέωσις). Fusskuss (= ἀσπασμὸς ποδῶν). — Ἀπὸ τῆς σ. 1069 ἄρχεται τὸ γράμμα G, ὅπως Gabe (= δόσις), Gabriel, Γαβριὴλ ἱερομόναχος, Γαλατῆς (= ἐν Κ/πόλει), Γαλερία, Γαλέριος (αὐτοκράτωρ), Γαλλικία, Γαλλικανισμὸς. Τὸ τεῦχος λήγει εἰς τὴν σελ. 1120 μετὰ τὸ λῆμμα Gart der Gesundheit, περὶ τοῦ ὁποῦ ὀμιλησαμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

*Lexikon des Mittelalters.* Vierter Band - Sechste Lieferung: Garten - Germanow - Artemis Verlag, Martiusstrasse 8 — D-8000, München 40.

Καὶ τὸ ἕκτον τεῦχος τοῦ τετάρτου τόμου τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Μεσαίωνος ἄρχεται μετὰ τὸ λῆμμα Garten (= κήπος ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως — Δύσις, Βυζάντιον Ἰσλάμ) (βιβλ.). Ἐξάρσεως ἀξία τὰ λήμματα: Gasthaus (= ξενών, ξενοδοχεῖον ἐν Δύσει καὶ Βυζαντίῳ ἱστορία μετὰ βιβλ.). Λίαν ἐνδιαφέρον τὸ λ. Gebet (= προσευχή, ἐν τε τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τῷ Ἰουδαϊσμῷ μετὰ βιβλ.), Gebetsbuch (= προσευχητάριον, βιβλ.). Geburt Christi — Darstellungen (= ἱστορικαὶ ἀφηγήσεις περὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ), Gefängnis (= φυλακή, βιβλ.), Gefäss (= ἀγγεῖον, δοχεῖον, βιβλ.), Geheimbände - gesellschaften (= μυστικαὶ ἐνώσεις καὶ σύνδεσμοι), Geheimschriften (= μυστικὰ συγγράμματα, δυσερμήνευτα διπλωματικά ἔργα). Ἐνδιαφέρον τὸ λ. «ὕπακοή», Geisteskrankheiten (= ψυχασθένειαι, βιβλ.). Geistliche Dichtung (= πνευματικὴ ποίησις, ὕμνογραφία. Ἐκτενὲς λῆμμα μετὰ βιβλ. ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος). Γελάσιος Α' Πάπας (1/3/492—21/11/

496, βιβλ.). Νομισματική, Κοινότης, Κοινοτήτων Ἰδρυσις, Γενεαλογία (πλουσία βιβλ.), Γενεαλογία Χριστοῦ (βιβλ.), Γενικότης, Γενέσιος, Γένεσις Ποιήσεως, Εἰκονογραφία τῆς Π.Δ. (Γενέσεως) (Ἐκτενὲς λ. μετὰ πλουσίας βιβλ.). Συντροφικὴ κοινωνία, Genugtuung (satisfactio = ἰκανοποίησις, κατὰ τὸν Ἄνσελμον Κανταβρυγίας, ἀπὸ θεολ. ἀπόψεως). Ἄξιόλογον καὶ ἔκτενὲς τὸ λ. «Γεωγραφία», Γεωμέτρης Ἰωάννης (μετὰ βιβλ.) βυζαντινὸς ποιητὴς καὶ ρήτωρ περὶ τὸ 930, Γεωμετρία, Γεωπολιτικά, ἀξιόλογα τὰ λ. τῶν ὀνομάτων «Γεώργιος», ἐξ ὧν ἐξαίρομεν τὸν Γεώργιον Ἀντιοχείας († Ἀπρίλ. ἢ Αὐγ. 1151) καὶ τὸν Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον περὶ τὸ 1395/6 ἐν Χάνδακι Κρήτης. Περαιτέρω ἄξια μνηστέα τὰ λ. Γεώργιος Καλλιπολίτης (πρῶτον ἡμισυ γ' αἰ.), Γεώργιος Ἀγιορείτης († 1066), Γεώργιος μοναχὸς Ἀμαρτωλὸς (Χρονικογράφος, ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι τοῦ Μιχαῆλ Γ' 842/67), Γεώργιος Πισίδης († ἕως περὶ τὸ 630), Γεώργιος Σύγκελλος (Χρονικογράφος, γραμματεὺς καὶ ἀκόλουθος τοῦ Πατριάρχου Ταρσούτου), Γεωργιανὴ Τέχνη, Γεωργιανὴ γλῶσσα καὶ γραμματεία, βιβλ. Geräte, liturgische (= σκευὴ ἱερὰ λειτουργικῆς χρήσεως, βιβλ.), Gerechtigkeit, -lehre, Grechtigkeit Gottes (= Δικαιοσύνη, διδασκαλία) (Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, βιβλ.), Gericht, Gerichtsbarkeit (= δικαστήριον, δικαιοδοσία δικαστηρίων) (μετὰ πλουσίας βιβλ.), Gerichtskunde (= ἀνακοίνωσις δικαστικῆς ἀποφάσεως, βιβλ.). Λίαν ἔκτενὲς καὶ ἐνδιαφέρον τὸ λ. «Γερμανοὶ» μετὰ πλουσίας βιβλ. — Τὸ τέλος τοῦ ἀνά χειρὰς τεύχους περατοῦται μὲ τὸ λήμμα «Γερμανὸς» Ἀ' Πατριάρχης Κ' πόλεως († μετὰ τὸ 739). Τὸ λήμμα θά συνεχισθῆ εἰς τὸ ἔβδομον τεῦχος. — Πάντως καὶ διὰ τῶν σημειωθέντων κατ' ἐπιλογὴν λημμάτων, ἐμφαίνεται ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης τοῦ Λεξικοῦ, σημαντικοῦ βοήθηματος διὰ πάντα ἐπιστήμονα.

## ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΜΠΟΝΗΣ

*Lexikon des Mittelalters.* Vierler Band. Siebende Lieferung: Germanus-Goslar. — Artemis Verlag. — Martiusstrasse 8, D—8000, München 40.

Μὲ τὴν λήψιν καὶ τοῦ ἔβδόμου τεύχους τοῦ σπουδαίου τούτου Λεξικοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀδιάκοπος συνέχεια εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ, συνεχίζομεν καὶ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν λημμάτων, ἅτινα καὶ μᾶς ἐνδιαφέρουν περισσότερο. Τὸ τεῦχος ἄρχεται μὲ τὴν συνέχειαν περὶ τοῦ Γερμανοῦ, Πατριάρχου Κ' πόλεως καὶ τοῦ Γερμανοῦ Β' ἐπίσης Πατριάρχου Κ' πόλεως († 1240) Γερρόντιος (μοναχὸς Ἀγ. Ὀρους π. τὸν 14 αἰ.). Ἐνδιαφέροντα καὶ τὰ λ. Γερτρούδη, Γερβάσιος, ἐπίσκοπος (4 Ἰουλ. 1067). Ἐνδιαφέρον καὶ λίαν ἔκτενὲς τὸ λ. Gesandte (= ἐπιτετραμμένος, πρέσβυς, μὲ ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον: Βυζάντιον, Ἀραβικο-Ἰσλαμικὴ περιοχὴ, Εὐρώπη, Ἰουδαϊσμός σ. 1363-1382, μετὰ πλουσίας βιβλ.). Geschlechtskrankheiten (= Ἀφροδισιακαὶ νόσοι), Gesetz (Νόμος, θεῖος, νόμος δικαίου, βιβλ.). Gesetzgebung (= Νομοθεσία, ἐκκλησιαστικὴ, Δυτικῶν χωρῶν). Ἐκτενὲς λ. 1392-1401, βιβλ.). Gesta (= Συλλογὰ ἀφηγήσεων). Getreide (= σιτηρὰ, βιβλ.). Gewissen, — sfreiheit (= συνείδησις, ἐλευθερία συνείδησεως, βιβλ.). Gewohnheiten (= συνήθειαι μοναχικαὶ κ.ἄ.). Gewölbe (= καμάρα, θόλος). Gift (= δηλητήριον). Διάφορα ὀνόματα μὲ τὸ λ. Γιλβέρτος καὶ Γιρόλαμος, Γκισέλα, Γιουστινιάνης. Glas-herstellung (= ἱστορία τῆς ὑάλου καὶ κατασκευῆ ταύτης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, βιβλ.). Glasmalerei (= ὑαλογραφία, βιβλ.). Glaube (= πίστις, βιβλ.). Ὁμολογία πίστεως. Glocke (= ὁ κώδων καὶ ἡ ἱστορία του, βιβλ.). Γλῶσσα καὶ Γλωσσοσχολιασταί. (Ἐκτενὲς λήμμα μετ' ἔκτενοῦς βιβλ.). Glückseligkeit (= εὐδαιμονία, μακαριότητα, εὐτυχία). Γλυκέριος, Γνώμων. Gold (= Χρυσὸς καὶ ἱστορία του). Χρυσὴ βούλλα. Goldschmiedekunst (= χρυσὴ διακόσμησις καὶ ἱστορία, βιβλ.). Γολιάθ. Goslar (= πόλις ἐν Σαξωνίᾳ). Μὲ τὸ λήμμα τοῦτο περατοῦται καὶ τὸ ἔβδομον τεῦχος τοῦ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντος Λε-

ζικιοῦ τοῦ Μεσαίωνα. Ὅλα τὰ λήμματα ἐμφανίζονται πρωτοτύπως καὶ οὐχὶ ἐξ ἀντιγραφῆς παλαιότερων Λεξικῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἀξία των καὶ μάλιστα διὰ τῆς καταχωρίσεως τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Βακάρου, *Ἡ Ἱερωσύνη στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων*, Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ, Θεσσαλονίκη 1986, σχ. 80ν, σελ. 354.

Ἡ ἐργασία αὕτη, ἥτις εἶναι διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ, ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ Τμήμα Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονικῆς καὶ ἐγκριθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, ἀσχολεῖται περὶ τὸ ζήτημα τῆς Ἱερωσύνης ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Τὸ ζήτημα τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῶν συζητήσεων ἐν τῇ Χριστιανικῇ Οἰκουμένῃ ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῆς ὠθήσεως, ἥτις ἐδόθη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ «κειμένου τῆς Λίμα», ὅπερ ἐστάλη ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς «Πίστις καὶ Τάξις» τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς πάσας τὰς Ἐκκλησίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῶν ἀνὰ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ζωηρῶν συζητήσεων περὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν. Ὅθεν ἡ διδασκαλικὴ διατριβὴ τοῦ πρωτοπρ. πατρὸς Δημητρίου Βακάρου εἶναι ὑπόδειγμα ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἥτις δὲν ἐξυπηρετεῖ μόνον ἐπιστημονικοὺς καὶ ἐρευνητικοὺς σκοποὺς, ἀλλ' ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς πρακτικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀνάγκας τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν λαμβάνει ἐπίσημον θέσιν ἐπὶ τοῦ «κειμένου τῆς Λίμα», τοῦθ' ὅπερ δημιουργεῖ ἰδιαιτέραν ὑποχρέωσιν εἰς τοὺς θεολόγους αὐτῆς, ἵνα οὗτοι κρίνουν τὸ κείμενον τοῦτο καὶ καταστήσουν γνωστὰς τὰς ἐπ' αὐτοῦ ὀρθοδόξους ἀπόψεις.

Ὡς σημειοῖ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὁ σ., «ἐπειδὴ τὸ θέμα τῆς διατριβῆς εἶναι ἡ Ἱερωσύνη στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων, περίοδο πού ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐνωμένη, ἡ ὅλη ἔρευνα καὶ μελέτη ὅπωςδῆποτε ἀποτελεῖ μιὰ συμβολὴ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ τῆς πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γιὰ τὴ σωστὴ κατανόησιν ὠρισμένων σημείων τοῦ κειμένου τῆς Λίμα» (σ. 65-66).

Ἡ ἐργασία αὕτη, μετὰ τὸν Πρόλογον, τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων, τὰς Συντομογραφίας καὶ τὴν πλουσιωτάτην Βιβλιογραφίαν, ἥτις παρουσιάζει τὰς ἑλληνικὰς καὶ λατινικὰς πατερικὰς πηγὰς καὶ πλῆθος ἑλληνικῶν καὶ ξένων βοηθημάτων (σελ. 7-60), προβάλλει ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοὺς κυρίους στόχους αὐτῆς (σελ. 61-72).

Τὸ Α' κεφ. (σελ. 73-160) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ διαδοχὴ τῆς στὴν Ἐκκλησίαν» ἐξετάζει σπουδαιότατα θέματα, οἷα εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Ἱερωσύνης, ἡ Ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ τρισὸν ἀξίωμα (ιερατικόν, βασιλικόν καὶ προφητικόν), ἡ συνέχισις τῆς Ἱερωσύνης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τόσον ὡς Εἰδικῆς Μυστηριακῆς Ἱερωσύνης, διὰ τὴν ὁποίαν ἰσχύει ἡ Ἀποστολικὴ Διαδοχὴ καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ ὡς Γενικῆς Ἱερωσύνης τοῦ Βασιλείου Ἱερατεύματος.

Ὁ σ., ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἀπασχολοῦν τοὺς οἰκουμενικοὺς διαλόγους ζήτημα τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς, ὀρθῶς ἐπισημαίνει, ὅτι «ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως ἀδιασπάστου τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μεταδόσεως τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀποστολῆς διὰ κανονικῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἀποτελεῖ γενικὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 67). Ἀξιολογητῆ καὶ διαφωτιστικῇ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει εἶναι καὶ ἡ ἐπισημάνσις «τῆς διαφορᾶς τῆς ἐννοίας τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀποστολικότητος» καὶ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς τοῦ κειμένου τῆς Λίμα πού τὴν συνδέει περισσότερο μὲ τὴν ἔννοια τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἡ Ἀποστολικὴ Διαδοχὴ γίνεται γενικὰ ἀποδεκτὴ ὡς σημεῖο συνεχείας τῆς κοινῆς πίστεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ χωρὶς συνέχεια τῆς Ἱε-

ρωσύνης ἢ χωρὶς ἱερωσύνης. Ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἡ ἱερωσύνη οὔτε χειροτονημένο ἱερατεῖο, δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία μὲ ἐξουσία καὶ αὐθεντία, ... διότι λείπουν οἱ φορεῖς καὶ τὰ ὄργανα τῆς αὐθεντίας ποῦ εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος, οἱ καθιστάμενοι ὑπ' αὐτοῦ Πρεσβύτεροι καὶ ὁ Συνοδικὸς θεσμός...» (σ. 68). «Ἡ Ἀποστολικὴ Διαδοχὴ καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοση βρῖσκονται ἀδιάσπαστα ἐνωμένες στὸν Ἐπίσκοπο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο, εἶναι Ἐκκλησιῶν κόσμος, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας...» (σ. 118-119).

Τὸ πρῶτο κεφ. ἐξετάζει καὶ τὸ εὐρύτατα συζητούμενον σήμερον πρόβλημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν. Ὁ σ. ἔχει συναίσθησιν ὅτι δὲν ἔξαντλεῖ τὸ πολυδιάστατον αὐτὸ θέμα. Δι' αὐτὸ λῖαν μετριοφρόνως σημειοῖ: «Ἡ θεολογία καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων σχετικὰ μὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸ κατ' εἰκόνα, ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἀποκλεισμό τῆς γυναίκας ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη εἶναι μιὰ προσπάθεια προσεγγίσεως τοῦ προβλήματος ποῦ ἐπιχειροῦμε στὸ πρῶτο ἐπίσης κεφάλαιο» (σ. 68-69). «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τῆς «χειροτονίας», ἢ «χειροθεσίας» τῶν διακονισσῶν, ὁ πατὴρ Δημήτριος Βακάρος παραπέμπει εἰς τὸ συμπέρασμα τῶν σχετικῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν τοῦ ὑπογράφοντος. Ἐν τῷ αὐτῷ κεφ. ἐξετάζονται καὶ αἱ σχέσεις Βασιλέως καὶ Ἱερωσύνης.

Τὸ Β' κεφ. (σ. 161-207) ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ βαθμοὶ τῆς ἱερωσύνης» ἐξετάζει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν Ἐπίσκοπον, τὸν Πρεσβύτερον καὶ τὸν Διάκονον καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους. Ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τοὺς χαρισματοῦχος καὶ ἀξιώματούχους τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὅλη διαπραγματεύσεως, γινομένη ὑπὸ τὸ φῶς τῶν πατερικῶν κειμένων, ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ καὶ ὑπὸ τοῦ «κειμένου τῆς Λίμνης» ἀναγνωριζομένη διάκρισις τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης «ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μέχρι καὶ σήμερα ὑπογραμμίζει τὴ συνέχεια τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 69).

Τὸ Γ' κεφ. (σ. 209-270) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐκλογὴ καὶ χειροτονία», λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὰς εὐχὰς χειροτονίας τῶν πέντε πρώτων αἰώνων καὶ τὴν περὶ ἱερωσύνης ἀναπτυχθεῖσαν θεολογίαν τῆς αὐτῆς περιόδου, διερευνᾷ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν χειροτονίαν τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης.

Τὸ Δ' κεφ. (σ. 271-318) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα» ἐξετάζει ἀφ' ἐνὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχidiaκόνου, ἀφ' ἑτέρου τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα τοῦ βαθμοῦ τοῦ πρεσβυτέρου (πρωτοπρεσβυτέρου, οἰκονόμου, ἀρχιμανδρίτου, σκευοφύλακος, χαρτοφύλακος, ὄρφανοτρόφου) καὶ τρίτον τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ἐπισκόπου (Χωρεπισκόπων, Μητροπολιτῶν, Ἐξάρχων, Ἀρχιεπισκόπων, Πατριαρχῶν), τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὸ συνοδικὸν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἐπίλογος (σ. 319-324) καὶ ἡ εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν Summary (σ. 325-330) παρουσιάζουν συνοπτικῶς τὰ πορίσματα τῆς Διατριβῆς.

Ἡ ὅλη ἐργασία κατακλείεται τόσον διὰ Παραρτήματος (σ. 331-342), ἐν τῷ ὁποίῳ παρατίθενται κείμενα χειροτονίας τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ διακόνου, ὅσον καὶ δι' Ἐῤυρηρίου ὀνομάτων καὶ πράξεων (σ. 343-354).

Ἡ συνοπτικὴ αὕτη παρουσίασις τοῦ περιεχομένου τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Διατριβῆς πείθει περὶ τῆς σπουδαιότητος ταύτης. Ἡ ἐργασία αὕτη τῷ ὄντι ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ περὶ ἱερωσύνης θέματος καὶ προσφέρει «στοὺς ἐνδιαφερομένους συγκεντρωμένη τὴν πίστη, τὴ διδασκαλία καὶ τὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν πέντε πρώτων αἰώνων». Πρόκειται περὶ συστηματικῆς ἐξετάσεως τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης διὰ χρήσεως τῆς Πατερικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς θεολογίας τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου. Οὕτως ἀκόμη καὶ τὸ μέχρι τοῦδε γνωστὸν πηγαῖον ὕλικὸν ἐντάσσεται εἰς νέας ὀργανικὰς συναρτήσεις, ὑποβοηθούσας τὴν συστηματικὴν μελέτην του. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ μελέτη τοῦ πατρὸς Δημητρίου Βακάρου ἔχει συγκεντρώσει κατὰ διονυσιστικὸν τρόπον τὸ ἀναγκαῖον πηγαῖον ὕλικόν, ὅπερ ὑποβοηθεῖ τὴν κατὰ τοὺς οἰκουμένους διαλόγους ἀντι-

παράταξιν τῶν Ὁρθοδόξων εἴτε πρὸς τοὺς προτεστάντας (λ.χ. εἰς τὰ ζήτηματα τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς ἢ τῆς διακρίσεως μεταξὺ Βασιλείου ἱερατεύματος καὶ μυστηριακῆς ἱερωσύνης ἢ τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν), εἴτε πρὸς τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς (λ.χ. εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἀξιώσεων τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης).

Ἀξιόλογα εἶναι καὶ πολλὰ ἔλωσ πρωτότυπα στοιχεῖα τῆς Διατριβῆς, ὡς λ.χ. τὰ ἐν σελ. 203 ἐξ. παρουσιαζόμενα, ἢ ἡ θεολογικὴ θεώρησις τῶν εὐχῶν τῆς χειροτονίας τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης. Ἡ θεώρησις αὕτη γίνεται διὰ συγκριτικῆς μελέτης τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αἰδεσιμολογιώτατος συγγραφεὺς δεικνύει ὅτι αἱ εὐχαὶ τῆς χειροτονίας ἀποτελοῦν πρῶτον, εἰς τὸ ὅποιον τὰ ἀπ' ἀλλήλων ἀποκλίνοντα ρεύματα τοῦ δευτέρου αἰῶνος φαίνεται νὰ ὑπάρχουν χωριστὰ καὶ ἡνωμένα, ἐνῶ συνεχῶς αὐξάνεται ἡ προσπάθεια πρὸς ἀκριβῆ νομολογικὴν διατύπωσιν τῶν πνευματικῶν ἐξουσιῶν τοῦ Ἐπισκόπου διὰ παραλλήλου ἐπισημάνσεως τῶν διαφορῶν μεταξὺ Κληρικῶν καὶ Λαϊκῶν.

Ἀξία μνείας εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως πρὸς συστηματικοποίησιν πηγαίου ὕλικου, ἐγκατεσπαρμένου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γραμματείᾳ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περιόδου καὶ ἀναφερομένου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, τὰ ὅποια ὑπῆρχον ἤδη πρὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος.

Γενικῶς πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ μέριμνα τοῦ πατρὸς Δημητρίου πρὸς διονυχιστικὴν ἀνίχνευσιν, χρῆσιν καὶ ἀξιοποίησιν τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, πρὸς συγκριτικὴν μελέτην καὶ πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς τὸ θεολογικὸν τῶν νόημα, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ λίαν ἐπιτυχῆ συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορικολειτουργικὴν, ἱστορικοκανονικὴν, ἱστοριοδογματικὴν καὶ ἱστοριοκοιμναντικὴν θεολογίαν. Ἡ ὅλη διαπραγμάτευσις μαρτυρεῖ καὶ ἀποδεικνύει τὴν δαψιλῆ θεολογικὴν ἐνημέρωσιν τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ἱκανότητά του πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν πηγῶν καὶ πρὸς ἐκλεκτικὴν καὶ κριτικὴν χρῆσιν τοῦ γνωστοῦ εἰς αὐτὸν πλούτου τῆς σχετικῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης βιβλιογραφίας.

Ἡ ἐν τῇ παρουσίᾳ βιβλιοκρισίᾳ παρουσιαζομένη Διατριβὴ εἶναι ἐπὶ πλέον ἀξίεπαινος, διότι μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην φιλοπονίαν τοῦ συγγραφέως, ὅστις παρουσιάζει ἀξίωσημειῶτον ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν δυναμισμὸν, παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἔχει τὰς φροντίδας τῆς οἰκογενείας του καὶ ἐπὶ πλέον ὡς πρωτοπρεσβύτερος ἔχει φόρτον καθημερινῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, ἥτις ἐπανξάνεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος ἔχει καὶ τὰ πολλαπλᾶ εἰδικὰ καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἀποστολικῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Ὁ ὑπογράφων ἀφ' ἐνὸς χαίρει ἰδιαιτέρως, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διακονίας του ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὁ πατὴρ Δημήτριος Βακάρος ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ ἀγαπητῶν φοιτητῶν του καὶ ἀφ' ἑτέρου εὐχεται ὅπως ὁ αἰδεσιμολογιώτατος συγγραφεὺς συνεχίσῃ τὴν ἐλπιδοφόρον ἐπιστημονικὴν προσφορὰν του.

#### ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Μ. Πρωτοπρεσβύτερου Δημητρίου Βακάρου, *Ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία στὴν ἀποστολικὴ παράδοση τοῦ Ἰππολύτου*, Θεσσαλονίκη 1987, σχ. 8ον, σελ. 144.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀρεταὶ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου πατρὸς Δημητρίου Βακάρου εἶναι ἐκδηλοὶ καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐργασία, ἥτις ἀξιοποιεῖ πηγαῖον ὕλικόν, ὅπερ ἀνεφέρθη μὲν εἰς τὴν προηγουμένην ἐργασίαν, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποιήθη, ἵνα μὴ διαπραχθῇ τὸ λογικὸν σφάλμα τῆς μεταβάσεως εἰς ἕτερα γένη καὶ διαταραχθῇ ἡ ὀργανικὴ ἐνότης ἐκείνης.

Ἡ παροῦσα μελέτη δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ διακόνου, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς διδακτο-

ρικῆς διατριβῆς τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ μόνον περὶ τὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν, ὡς αὕτη παρουσιάζεται ἐν τῇ «Ἀποστολικῇ Παραδόσει» τοῦ Ἰππολύτου, ἥτις εἶναι σπουδαιότατον ἔργον τῶν ἀρχῶν τοῦ γ' αἰῶνος. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς ἔχομεν παλαιότερον τόνισι, ρίπτει ἄπλετον φῶς πρὸς κατανόησιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς λατρείας καὶ κανονικῆς παραδόσεως (Περὶ σότερα βλ. εἰς τὰ ἐξῆς: Εὐαγγέλιον Δ. Θεοδώρου, Μαθήματα Λειτουργικῆς, Τεῦχος Α', ἐν Ἀθήναις 1980, σελ. 152-167. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα τῆς «Ἀποστολικῆς Παραδόσεως» τοῦ Ἰππολύτου, ἐν Ἀθήναις 1978).

Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Δημητρίου —μετὰ τὸν Πρόλογον, ὅστις παρέχει πληροφορίας περὶ τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ ἔργου του (σ. 78), τὸν Πίνακα Περιεχομένων (σ. 9-10), τὰς Συντομογραφίας (σ. 11-12), τὴν Βιβλιογραφίαν (σ. 13-25) καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 25-30)— περιέχει τρία κεφάλαια (σ. 31-128), Ἐπιλογον (σ. 129-132), Summary εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν (σ. 133-136) καὶ Εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 137-144).

Ἐν τῷ Α' κεφ. (σ. 31-40) ἐξετάζεται συντόμως ἡ ὑπαρξὶς ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ υπογραμμίζεται ἡ σημασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων τοῦ Ἰππολύτου, αἵτινες παρουσιάζουν ἀνεπτυγμένην λειτουργικὴν πράξιν, ἀναφερομένην εἰς τὴν τέλεσιν τῶν κυριωτέρων μυστηρίων καὶ λατρευτικῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ τὸν πυρῆνα τῆς λειτουργικῆς εὐσεβείας, ἥτις, ὑπάρχουσα ἤδη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ὠδήγησε μεταγενεστέρως εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνεπτυγμένων λειτουργικῶν μορφῶν.

Τὸ Β' κεφ. (σ. 41-94) παρουσιάζει τὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν, ὡς αὕτη γίνεται αἰσθητῇ ἀφ' ἑνὸς εἰς τοὺς τίτλους τοῦ ἐπισκόπου ὡς Ἀρχιερέως, Προϊσταμένου, Ποιμένος κ.λπ., ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ χωρία τοῦ Ἰππολύτου, ἅτινα προσδιορίζουν τὰ ἐπισκοπικὰ δικαιώματα, καὶ τρίτον εἰς τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου (κατὰ τὴν Εὐχαριστίαν, τὴν τέλεσιν τῆς Ἀγάπης, τὴν Χειροτονίαν, τὸ Βάπτισμα, τὸν Ἐξορκισμόν, τὴν Διδασκαλίαν κ.λπ.).

Τέλος τὸ Γ' κεφ. (σ. 95-128) παρουσιάζει τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Διατάξεως, ἐπὶ τῆς Χειροτονίας, ἐπὶ τῆς Ἀρχιερωσύνης, ἐπὶ τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς καὶ ἐπὶ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, ὅτι καὶ ἡ παρούσα μελέτη τοῦ πατρὸς Δημητρίου Βασιλείου ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορικοκωνονικὴν θεολογικὴν ἔρευναν, συμβάλλεται εἰς τὴν προβολὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας καὶ ὑποβοηθεῖ τὸν οἰκουμενικὸν διάλογον ἐπὶ τοῦ τόσον ἀντιλεγόμενου «κειμένου τῆς Λίμα».

#### ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΔΙΑΚΟΝΙΑ. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Βασιλείου Στογιάννου (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη, 1988, σελίδες λη' + 805.

Ἀπὸ τοῦ ἐπισυμβάντος τὴν 18-7-1985 αἰφνιδίου θανάτου τοῦ ἀειμνήστου συναδέλφου Βασιλείου Στογιάννου, καθηγητοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐγένοντο ποικίλαι ἐκδηλώσεις καὶ ἐδημοσιεύθησαν πλεῖσται ὅσαι ἐπιστημονικὰ θεολογικὰ καὶ ἄλλαι ἐργασίαι, εἰς συλλογικὰ κυρίως ἔργα, πρὸς τιμὴν του. Οὕτω —διὰ τὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὅσας περιῆλθον εἰς γνῶσιν ἡμῶν— α') Εἰς τὸν «Γρηγόριον τὸν Παλαμῶν» (1985, σελ. 336-338) ἐδημοσιεύθη νεκρολογία ὑπὸ τὸν τίτλον «Βασίλης Στογιάννος (20.7.1939-18.7.1985)», ὑπογραφομένη, προφανῶς, ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Καραβιδουπόλου (Ι.Δ.Κ.), ὅστις παρουσίασε πτυχὰς ἀπὸ τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐκλιπόντος· β') Τὸ δεῦτερον ἐξαμηνιαῖον καὶ ηὔξημένου σχετικῶς ὄγκου τεῦχος τοῦ 1985 τοῦ «Δελτίου Βιβλικῶν Μελετῶν» ἐξεδόθη ὡς «Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Βασίλη Στογιάννου»,

μὲ βιβλικὰς μελέτας φίλων καὶ συνεργατῶν τοῦ τιμωμένου καὶ μὲ βιβλιοκρισίας ἔργων του· γ') Τῆ 4-3-1986 ἐγένετο πρὸς τιμὴν του εἰς τὴν Αἴθουσαν Τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου εἰδικὴ ἐκδήλωσις, καθ' ἣν ὠμίλησαν πολλὰ πρόσωπα ἐπὶ διαφόρων θεμάτων, ἀφορώντων εἰς τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ· δ') Εἰς τὸν «Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν» (1986, σελ. 147-148) ἐδημοσιεύθησαν ἀνωλύτως, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τιμὴ καὶ μνήμη Βασίλη Στογιάννου», ἐπαινετικὰ σχόλια διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐκδήλωσιν· ε') Ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω Τμήματος Θεολογίας ἐξεδόθησαν εἰς εἰδικὸν τεῦχος καὶ ὑπὸ τὸν μνημονευθέντα τίτλον αἱ ἐκφωνηθεῖσαι κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν ἐκείνην ὁμιλίαι (Θεσσαλονίκη, 1986)· στ') Τὸ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Δ' Συναξὴ Ὁρθόδοξων Βιβλικῶν Θεολόγων» συγκληθὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ συνέδριον, ἀπὸ 25 ἕως 28-10-1986, κατὰ τὸ ὅποιον ἐγένοντο πολυάριθμοι εἰσηγήσεις ἐπὶ βιβλικῶν θεμάτων, ἀφιερῶθη ὡσαύτως εἰς τὸν Στογιάννον· ζ') Αἱ Εἰσηγήσεις τῆς ἐν λόγῳ Συνάξεως ἐξεδόθησαν εἰς εἰδικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν» τόμον, ἀφιερῶθέντα «Στὸν ἀειμνηστο καθηγητὴ Βασίλη Στογιάννον» (Θεσσαλονίκη, 1987)· η') Περὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς Συνάξεως ἐγένετο λόγος καὶ εἰς τὸν «Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν» (1986, σελ. 533-542), ὅπου ἐδημοσιεύθη, ἐπιμελεῖα τῶν κ. κ. Ι. Καραβιδοπούλου, Π. Βασιλειάδη καὶ Ι. Γαλάνη, δεκασέλιδον Χρονικόν, ὑπὸ τὸν προαναφερθέντα τίτλον «Δ' Συναξὴ Ὁρθόδοξων Βιβλικῶν Θεολόγων» καὶ ἐπανελήφθησαν τὰ περὶ ἀφιερώσεως τοῦ Συνεδρίου τούτου «Στὴ μνήμη τοῦ Στογιάννου» (σελ. 533)· θ') Εἰς τὸ «Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν» τοῦ 1988 (τ. Α', σελ. 48-60, τ. Β', σελ. 68-86) ἐδημοσιεύθη μελέτη τοῦ π. Ι. Σκιαδαρέση ὑπὸ τὸν τίτλον «Γένεσις καὶ Ἀποκάλυψις», ἀφιερουμένη ἐπίσης «Στὴ μνήμη τοῦ Β. Στογιάννου, ἑραστῆ τῆς Ἀποκάλυψης» (τ. Α', σελ. 48).

Ἐὰν δὲν διαλανθάνουν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἄλλαι τινὲς παρόμοιαι ἐκδηλώσεις, ὑπολογίζομεν ὡς δεκάτην κατὰ σειρὰν ἐκδήλωσιν τὴν δημοσίευσιν τοῦ κρινομένου ἐνταῦθα συλλογικοῦ ἔργου. Τοῦτο εἶναι ὀγκώδες καὶ ἐντυπωσιακόν, ὑπερέχον σημαντικῶς ὄλων σχεδὸν τῶν προηγουμένων καὶ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐκδεδομένων. Εἰς τὰς 843 (λγ' + 805) πυκνογεγραμμένας σελίδας του περιέχει πληθὺν ἐνδιαφεροσῶν μελετῶν. Ἐξεδόθη φροντίδι φίλων καὶ συναδέλφων τοῦ ἀειμνηστο Στογιάννου καὶ ἰδίᾳ τοῦ παρανύμφου καὶ ἐπιστηθίου φίλου του κ. Ι. Καραβιδοπούλου, εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος καὶ αἱ ἄλλαι μνημονευθεῖσαι ἐκδηλώσεις. Εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ἐγένετο κατόπιν ἀποφάσεως ἀμοιωτέρων τῶν Τμημάτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἐν τοσοῦτῳ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνὸς Τμήματος ἐν μόνον μέλος του ἔχει δώσει μελέτην διὰ τὸν τόμον αὐτόν.

Τὸ βιβλίον ἀπαρτίζεται ἐκ δύο μερῶν, εἰς τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται βιβλικά, καὶ κυρίως καινοδιαθηκολογικά, μελέται (σελ. 1-306), ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον, τὸ καὶ ἐκτενέστερον, ποικίλης φύσεως ἐργασίαι (σελ. 309-805). Αἱ πλεῖστοι τούτων εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικαί, ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ εἶναι ἀξιόλογοι. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργασιῶν τούτων εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς ἐκεῖνον τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἐκλιπόντος συναδέλφου, ἧτοι 46. Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν βιβλικῶν ἐργασιῶν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς ἐκεῖνον τῶν ἐτῶν τῆς πανεπιστημακῆς του ὑπηρεσίας (ὡς βοηθοῦ, ἐπιμελητοῦ, ὑφηγητοῦ καὶ καθηγητοῦ), ἧτοι 17. Ὁ γράφων δὲν δύναται, βεβαίως, νὰ γνωρίζῃ ἀν οἱ δύο οὗτοι ἀριθμοὶ προέκυψαν τυχαίως ἢ ὄχι. Σημειώνει ὁμως τοῦτο, διότι τοῦ προεκάλεσε τὴν προσοχὴν ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη σύμπτωσης.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπιβλητικοῦ τούτου ἔργου δημοσιεύεται ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ κ. Καραβιδοπούλου, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος, μὲ συγκινητικὴν στοργὴν καὶ θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ὁμότεχον καὶ ἰδιαίτερόν του φίλον, σκιαγραφεῖ τὴν προσωπικότητα, τὸ συγγραφικὸν ἔργον καὶ τὴν πολυσχιδῆ δραστηριότητα αὐτοῦ (σελ. ιε'-λγ'). Διαβεβαίωσι δὲ τὸν ἀναγνώστην, ὅτι πρόθεσίς του εἶναι (ἀνὰ παρουσιάσει ἀντικειμενικὰ τὸ ἔργο τοῦ συναδέλφου) (σελ. ιε'). Καὶ πράγματι γράφει μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ εὐπρέπειαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅτι

εἶχε συμβῆθι προηγουμένων, ὅτε εἶχον λεχθῆ εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ Στογιάννου καὶ ἐν συνεχείᾳ εἶχον δημοσιευθῆ εἰς τὸν «Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν» (1985, σελ. 337) καὶ κυρίως εἰς τὸ ἥδη μνημονευθὲν τεῦχος «Τιμὴ καὶ μνήμη Βασίλη Στογιάννου» (passim) ἀνακρίβειαι καὶ ὑπερβολαί, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἔδωσαν ἀφορμὴν ποικίλων καὶ πάντας δυσμενῶν σχολίων (βλ. Π. Σιμωτᾶ, Ἡ προσωπικότης καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ προσφορά τοῦ βιβλικοῦ θεολόγου Βασιλείου Στογιάννου. Σχόλια εἰς ἐγκώμια, Ἀθήναι, 1987, σελ. 10 ἐξ.). Εἶναι ἴδιον εὐχάριστον, ὅτι δὲν ἐπαναλαμβάνονται προηγουμένοι γνωστοὶ ἰσχυρισμοί, ὡς π.χ. ὅτι ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος ὁ Στογιάννος «ἐτόλμησε» νὰ γράψῃ περὶ ἐλευθερίας, καὶ ὅτι τοῦτο προεκάλεσε δῆθεν καθυστέρησιν εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν του ἐξέλιξιν, καὶ δὲν γίνονται πάλιν ἀπαράδεκτοι ὑπαινιγμοὶ εἰς βάρους συναδέλφων κλπ. Τώρα, λοιπόν, περὶ τῆς πρώτης ἐκείνης ἐπὶ ὕψησι διατριβῆς του, ἡ ὅποια εἶχε τεχνηέντως ἐμφανισθῆ κατὰ τὴν κηδεῖαν του ὡς «ἀντιστασιακὴ», σημειοῦται ἀπλῶς ὅτι «δὲν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Σχολή» (σελ. 107). Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη μαρτυρεῖ, βεβαίως, ἐντιμότητα, ἦτο δὲ καὶ ἀπαραίτητος, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἀποδειχθῆ ἐν τῷ μεταξύ, ὅτι ὁ Στογιάννος ὄχι μόνον δὲν ἠδικήθη, ὡς ἀρχικῶς εἶχεν εἶπει καὶ εἶχε γράψῃ, ἐκ πλάνης μᾶλλον, ὁ κ. Καραβιδόπουλος, ἀλλὰ τούναντι ἠγνώθη, χάρις καὶ εἰς τὴν ἐπιδεξιότητά του καὶ κυρίως εἰς τὸ θάρρος του νὰ πλησιάσῃ καθηγητᾶς, ἐν ἀγνοίᾳ πολλάκις τῶν συνεργατῶν καὶ φίλων του, καὶ νὰ ἐπιδεικνύῃ γνώσεις καὶ ἰδιαιτέρας ἱκανότητος, ἐπιταχύνων οὕτω τὴν προώθησίν του. Ἡ γνωστὴ περίπτωσις τῆς ἐκ μέρους του ὑποβολῆς ἐπὶ διδακτορικῆ διατριβῆς ἐσπευσμένως καὶ ἀφανῶς καὶ χωρὶς νὰ τηρηθῶν αἱ ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ τῆς Σχολῆς προβλεπόμεναι προθεσμῖαι — περὶ ὧν βλ. ἐν Π. Σιμωτᾶ, μν. ἔργ., σελ. 32-33 — προσεπιμαρτυρεῖ τοῦτο.

Ὁ σ. προβαίνει ἐν συνεχείᾳ εἰς σύντομον ἀνάλυσιν τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν τοῦ Στογιάννου, ἀπὸ τῆς διδακτορικῆς αὐτοῦ διατριβῆς («Πέτρος παρὰ Παύλου») μέχρι τοῦ κυκνεύου του ἔξοδος («Ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων — Ματθ. 2,1-12»), μετὰ σοβαρότητος καὶ νηφαλιότητος καὶ μετὰ τινος δυσδιακρίτου τάσεως νὰ διορθῶναι σιωπηρῶς τὸ λεξιλόγιον τοῦ Στογιάννου. Οὕτω π.χ. διὰ τὰς ἐν Κορίνθῳ γνωστάς «μερίδας» τῶν χριστιανῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἐπὶ διδακτορικῆ διατριβῆν του ἔχαρακτήριζε καὶ ἀπεκάλει «κλίκες», ὁ κ. Καραβ. γράφει ὅτι ἦσαν «λογομαχίαι» καὶ «ἐριδεις» (σελ. 17). Ἡ ἀτυχὴς ἔκφρασις τοῦ Στογιάννου «τὸ ξεμασκάρεμα τῆς ψευδοθεολογίας τῆς αυτοκρατορικῆς λατρείας», τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπαναλάβῃ ἀρχικῶς καὶ ἀτυχῶς καὶ ὁ κ. Καραβ., ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκλιπόντος «Πολιτικὴ καὶ Ἀποκάλυψις» (βλ. «Τιμὴ καὶ μνήμη Βασίλη Στογιάννου», σελ. 21), διορθῶνεται τώρα ὑπ' αὐτοῦ εἰς «τὸ ξεσκέπασμα τῆς ψευδοθεολογίας...» (βλ. σελ. 107). Αἱ διορθώσεις αὗται ἐγένοντο, προφανῶς, κατόπιν τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν ἐπιστημόσεως τοῦ ἀκαταλλήλου λεξιλογίου τοῦ Στογιάννου (βλ. Π. Σιμωτᾶ, μν. ἔργ., σελ. 24 ἐξ., 34 κ.ά.). Ἀνάλογά τινα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου «Ἡ Πεντηκοστή», ὅπου παρασιωπῶνται ἀπόψεις τοῦ τιμωμένου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐπικριθῆ (βλ. Π. Σιμωτᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 51-52). Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι, ἀναλῶν ὁ κ. Καραβιδόπουλος τὴν ἐργασίαν «Πνεῦμα Πύθωνα», σημειώνει ἐντὸς παρενθέσεως «ἡ πνεῦμα πύθωνος», κατ' ἄλλη γραφῆ» (σελ. 107). Προφανῶς ἡ σημείωσις αὕτη ἐκρίθη ὑπ' αὐτοῦ ἀναγκαῖα, διὰ νὰ καλυφθῆ ἡ ἐν προκειμένῳ παράλειψις τοῦ Στογιάννου.

Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς τοιαύτης ἀναλύσεως, ὁ κ. Καραβιδόπουλος παρουσιάζει ἐν ἰδίᾳ παραγράφῳ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ συγγραφικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου συναδέλφου, τὸ ὅποιον καὶ ἀξιολογεῖ ἐκτενῶς (σελ. 108-109). Γράφει δὲ σχετικῶς, ὅτι ὁ τελευταῖος «ἐκάνε διακριτικὴν χρῆσιν» τῆς ἱστορικο-κριτικῆς μεθόδου προσεγγίσεως τῶν βιβλικῶν κειμένων (σελ. 109 κη') καὶ «ἔδωσε τὴν ἀριμύζουσα θέσιν μετὰ τὰ ἔργα του στὸν ἐλληνικὸν περίγυρον τῆς Κ.Δ., ἐπιστημαίνοντας τοὺς θρησκευοιστορικοὺς παραλληλισμοὺς, τὶς πιθανὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις ἀλλὰ κυρίως τὶς οὐσιαστικὰς διαφοροποιήσεις τοῦ βιβλικοῦ



μηνύματος» (σελ. κθ'). Οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Στογιάννος δὲν ἔδιδε τὸ προβάδισμα, τρόπον τινά, εἰς τὴν προϋπόθεσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ὑποβάθρου διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ ἴσως ἐντεῦθεν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ συστηματικὴ τάσις του νὰ ἀποφεύγῃ τὴν προσέγγισίν του εἰς τὸν ἀπαραίτητον διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης χώρον τῆς ἑβραϊολογίας, γεγονός διὰ τὸ ὅποιον εἴχομεν προβῆ εἰς μικρὸν σχῆλον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν ἡμῶν (σελ. 25-26).

Περαιτέρω ὁ κ. Καραβιδόπουλος, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐξωπανεπιστημακὴν δραστηριότητα τοῦ τιμωμένου, διὰ τὴν ὅποιαν καὶ ἐγκωμιάζει αὐτὸν (σελ. λ'-λβ'). Ἐπίσης τὸν ἐξυμνεῖ καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχῆ πανεπιστημακὴν διδασκαλίαν του, περὶ τῆς ὁποίας ἐπικαλεῖται μάρτυρας τὰ πολυπληθῆ φοιτητικὰ ἀκροατήρια (σελ. λβ'). Πράγματι ὁ Στογιάννος εἶχεν ἐμφανῆ προσόντα ἱκανοῦ διδασκάλου καὶ ὁμιλητοῦ. Τὰ ἀκροατήριά του ὅμως διωγκούντο ὄχι μόνον δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν συμπάθειαν τῶν σοσιαλμαρξιστῶν φοιτητῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀπὸ τινων ἐτῶν ρόλος εἶναι καλῶς γνωστὸς εἰς τὰς δύο Θεολογικὰς Σχολὰς τῆς χώρας. Ὁ σ. παρασιωπᾷ τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἀποδίδων τὴν εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐπιτυχίαν τοῦ Στογιάννου εἰς τὰ προσόντα του καὶ μόνον. Ἀντιθέτως ὅμως δὲν ἀποφεύγει νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ προκαλέσαντος ἐκπληξίν ἀναδρομικοῦ διορισμοῦ τούτου ὡς καθηγητοῦ ἀπὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου 1981 (σελ. ιζ'), χρονολογίας ἐνὸς προηγουμένου διορισμοῦ του, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀκυρωθῆ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὡς καὶ αὕτη αὕτη ἡ ἐκλογὴ του, λόγῳ κακῆς συνθέσεως τοῦ ἐκλεκτορικοῦ σώματος. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι, μετὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς καὶ τοῦ διορισμοῦ του, ὁ Στογιάννος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν του θέσιν καὶ ὑπηρέτησεν ὡς ὑφηγητῆς, ἐνταχθεὶς εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ ἐπικόρου καθηγητοῦ, προήχθη δὲ ἐν συνεχείᾳ εἰς ἀναπληρωτὴν καθηγητὴν καὶ βραδύτερον ἐξελέγη καθηγητῆς, δι' ἄλλης διαδικασίας, νομίμου. Οὕτω τὸ χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ κατεῖχεν οὗτος ο ἰ μ ἰ μ ω ς τὸν τίτλον τοῦ καθηγητοῦ δὲν ὑπερέβη τὸ ἐν καὶ ἡμισυ περίπου ἔτος. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, λοιπόν, ἀναδρομικὸς αὐτὸς διορισμὸς δὲν ἦτο νόμιμος καὶ δημιουργεῖ εὐλόγα ἐρωτηματικά, τὰ ὁποῖα ἐκθέτουν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι συντέλεσαν εἰς τὴν παράνομον ταύτην πράξιν. Καὶ θὰ ἦτο φρόνιμον νὰ μὴ εἶχεν ὁμιλήσει ὁ κ. Καραβιδόπουλος διὰ τὸν ἐν λόγῳ διορισμόν. Ἐπίσης θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἀποφύγει νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς μίαν ἀτυχῆ μαρτυρίαν καθηγητοῦ ἄλλης Σχολῆς καὶ εἰδικότητος, ἀφορῶσαν εἰς ἄλλα τινὰ προτερήματα τοῦ Στογιάννου (βλ. σελ. λγ' καὶ «Τιμὴ καὶ μνήμη...», σελ. 50), τοσοῦτεν μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ μὴ θεολόγος συναδέλφος δὲν γνωρίζει καλῶς τὰ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ πρόσωπα καὶ πράγματα καί, βεβαίως, δὲν θὰ ἦτο εὐκολον τὸ ἀντίθετον (βλ. καὶ Π. Σ ι μ ω τ ᾱ, μν. ἐργ., σελ. 29-32).

Ἐν τέλει ἀναγράφονται λεπτομερῶς ὅλα τὰ δημοσιεύματα τοῦ Στογιάννου, τὰ ὁποῖα εἶναι πολυάριθμα, ποικίλης δὲ ἐπιστημονικῆς στάθμης. Ταῦτα ἔχουν συγκεντρωθῆ καὶ παρουσιάζονται μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ὑπὸ τοῦ κ. Καραβιδόπουλου (σελ. λγ'-λη'). Ἄλλ' ἢ συμβολὴ τούτου δὲν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν βιογράφησιν τοῦ Στογιάννου ἢ εἰς τὴν ὅλην ἐτοιμασίαν τῆς ἀξιολόγου ταύτης ἐκδόσεως ἢ καὶ εἰς τὴν διοργάνωσιν καὶ τῶν ἄλλων πρὸς τιμὴν τοῦ ἀειμνήστου συναδέλφου γενομένων ἐκδηλώσεων. Αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν δημοσίευσιν καὶ ἄλλης τινός, καθαρῶς ἐπιστημονικῆς καὶ λίαν ἐνδιαφερούσης ἐργασίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ αἶτημα τῆς ὁμοιομορφίας τοῦ λειτουργικοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης» (σελ. 135-155). Περὶ δὲ τῶν εἰς τὸν αὐτὸν τόμον δημοσιευομένων τεσσαράκοντα πέντε ἄλλων μελετῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἐλέχθη ἤδη ἐν τοῖς πρόσθεν ὅτι εἶναι ἀξιόλογοι, σημειοῦμεν γενικῶς ἐνταῦθα, ὅτι ἀναφέρονται εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν χώρον τῆς Βίβλου καὶ εἰς πλείστους ἄλλους τομεῖς τῆς καθόλου Θεολογίας, ἀποτελοῦσαι ἐν τῷ συνόλῳ τῶν συμβολῶν εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἡ ἐντυπωσιακὴ αὕτη ἐκδοσις θὰ ἀποτελέσῃ, ἴσως, τὸ ἀποκορύφωμα καὶ τὴν κατακλιεῖδα τῶν πολλαπλῶν πρὸς τιμὴν τοῦ ἐκλιπόντος ἐκδηλώσεων διὰ τὴν ἐν τῇ Θεολογικῇ

Σχολῆ τῆς Θεσσαλονίκης δρᾶσιν του ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει προσφορὰν του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Διὰ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων προεβλήθη ὁ Στογιάννος ἰδιαιτέρως ὡς ἀνανεωτικὸς καὶ νεωτεριστὴς θεολόγος. Καὶ πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι, ἔνεκα τῶν ἰδιαιτεροτήτων του, ὑπῆρξε «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» ἐν τῇ ζωῇ του. Εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον ὅτι προσέφερε πολλὰ εἰς τοὺς προαναφερθέντας τομεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπροβλημάτισε καὶ ἀνησύχησε πολλοὺς, ἐνῶ ἱκανοποίησε καὶ ἐχαροποίησεν ἄλλους, καὶ ἐπηνέθη ὑπὸ πολλῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν σοσιαλμαρξιστῶν καὶ τῶν κομμουνιστῶν (βλ. καὶ ἐφημερίδα «Ριζοσπάστης» τῆς 31ης Αὐγούστου 1986). Φρονούμεν, πάντως, ὅτι ἦτο πρόπον νὰ τιμηθῆ ὁ Στογιάννος ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ σχετικαὶ ὑπερβολαὶ καὶ ἀκρότητες, αἱ ὁποῖαι ἦτο ἐπόμενον νὰ δημιουργήσουν ἀδικίαν καὶ δυσαρεσκίαν καὶ νὰ ἐκθέσουν τοὺς οὕτω τιμήσαντας αὐτόν.

Εἶθε αἱ ταπεινά αὐταὶ γραμμαὶ νὰ ἀποτελέσουν μνημόσυνον διὰ τὸν πρόωρος ἐκλιπόντα συνάδελφον καὶ δι' ὅλους τοὺς τεθνεώτας καθηγητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐκδήλωσιν δὲ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς καὶ πρὸς τοὺς ἐν ζωῇ ὄντας, οἱ ὁποῖοι συνέβαλον, ἕκαστος κατὰ τὸ δοθὲν αὐτῷ χάρισμα, εἰς τὴν προβολὴν καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς νεωτέρας ἀλλὰ δυναμικῆς ταύτης Σχολῆς. Εἶναι χρέος νὰ ἐνθυμούμεθα εὐγνωμόνως ἐκεῖνους οἱ ὁποῖοι ἠγωνίσθησαν νὰ στηρίξουν αὐτὴν ἐν καιροῖς χαλεποῖς καὶ ἐκεῖνους οἱ ὁποῖοι ἐκοπίασαν διὰ νὰ σπείρουν εἰς τὸν ἀγρόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆλθον οἱ νεώτεροι καὶ θερίζουν. Εἶθε ταῦτα νὰ λαμβάνωνται πάντοτε καὶ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἐκ μέρους τῶν ἐπερχομένων, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὑπὸ ἐργατῶν τοῦ Ἀμπελώνος ἐκφρασθὲν ἐξ ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας παράπρον· «οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους αὐτοὺς ἐποίησας ἡμῖν, τοῖς βασιτάσαι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα» (Ματθ. 20, 12). Θὰ πρέπει νὰ ἐπικρατῆ καὶ ἐν προκειμένῳ τὸ ἄριστον μέτρον καὶ ἡ δικαιοσύνη, «ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ καὶ ὁ θερίζων» (Ἰωάν. 4,36· βλ. καὶ στχ. 38).

#### ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Μα ν. Ι. Μαν ο ὐ σα κ α, ὁμοτ. Καθηγητοῦ Παν/μίου—Ἀκαδημαϊκοῦ, *Τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας στὰ τελευταῖα 16 χρόνια (1966-82) τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας του*. Ἀνάτυπο ἀπὸ «Τὰ Ἱστορικά», 8, 1988, σσ. 137-163 (με προσθήκη Καταλόγων καὶ Εὐρετηρίων), Ἀθήνα 1988, σσ. 137-163+α'-λα'.

Τὸ τεῦχος αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ σύντομη, ἀλλὰ πυκνὴ καὶ περιεκτικὴ Ἐκθεση, ποὺ σκοπὸ τῆς ἔχει νὰ προσφέρει συνοπτικὸ καὶ λιτὸ ἀπολογισμὸ τοῦ ἐρευνητικοῦ, ἐπιμορφωτικοῦ, ἐκδοτικοῦ καὶ γενικώτερως πολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, τοῦ μοναδικοῦ ἐπιστημονικοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος στὸ ἐξωτερικόν. Ἡ Ἐκθεση ἀναφέρεται κυρίως στὰ τελευταῖα δεκαεξὶ χρόνια τῆς λειτουργίας του (1966-1982), κατὰ τὰ ὁποῖα διετέλεσε Διευθυντὴς του ὁ Κ α θ η γ η τ η ς Μ α ν ο ὐ σα κ α ς. Ὁ σ. προτάσσει μερικὰ πληροφορικὰ γιὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο Προλεγόμενα (σσ. 137-140) καὶ ὕστερα μᾶς δίνει, σ' ἓνα πρῶτο Μῆρος τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Ἰνστιτούτου (σσ. 140-159), ἔργο ἐντυπωσιακὸ πρᾶγματι σ' ἔκταση καὶ ποιότητα, καὶ σ' ἓνα δεῦτερος Μῆρος (σσ. 159-163) τὰ ἔργα ἀνακαινίσεως καὶ ἀναδιοργανώσεως ποὺ ἔγιναν σὲ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ ἸΒΜΣ Βενετίας. Στὸ Π α ρ ἄ ρ τ η μ α (σσ. γ'-λα') ἔχουμε λεπτομερεῖς Καταλόγους καὶ Εὐρετήρια, ὅπου ἔχουμε καὶ μιὰ ἐποπτικὴ εἰκόνα τῶν προσώπων ποὺ πέρασαν ἢ ἐργάστηκαν στὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ τῶν σχετικῶν ἔργων τους.

Ἐπειδὴ τὸ Ἴδρυμα αὐτὸ κακοτύχησε, καὶ τελευταῖα οἱ περιπέτειές του ἀπησχόλησαν τὸν ἑλληνικὸ καὶ ξένον τύπο, με σκοπὸ νὰ σωθεῖ τὸ ἀπειλούμενο με κλείσιμο καὶ ἀφα-

νισμὸ Ἰνστιτούτο, παραθέτουμαι λίγες χαρακτηριστικὲς γραμμὲς ἀπὸ τὰ Ἐπιλεγόμενα τοῦ Καθηγητοῦ Μανούσακα, πού ἀπὸ τὸ 1982 εἶναι τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: «Ὅταν, λοιπόν, ἀπεχώρησα ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο (ἐννοεῖται: ὁ κ. Μανούσακας), τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1982, ὅλα ἔδειχναν πὼς αὐτὸ θὰ συνέχιζε μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ καὶ μὲ ἀνάλογα (γιατὶ ὄχι καὶ μὲ καλύτερα); ἐπιτεύγματα τὴν ὀμαλή του πορεία. Δυστυχῶς, αὐτὸ δὲν ἔγινε. Ἀντίθετα μάλιστα, ἐπακολούθησε μιὰ πολυετὴς περίοδος ἀδράνειας, ὑπολειτουργίας καὶ ἀνωμαλίας, πού κατὰ τὰ δύο τελευταῖα χρόνια πῆρε πολὺ ἀνησυχητικὲς διαστάσεις, καὶ πού κινδυνεύει νὰ ὀδηγήσει τὸ Ἴδρυμα σὲ ὀλοκληρωτικὴ διάλυση. Σήμερα (Δεκέμβριος 1988) δὲν ἔχει διοριστεῖ ἀκόμη ὁ νέος διευθυντὴς του, δὲν λειτουργεῖ ἡ ὑπεύθυνη Ἐποπτικὴ τοῦ Ἐπιτροπῆ, δὲν ὑπάρχει πιά κανεὶς ἀπὸ τὸ παλιὸ ἔμπειρο προσωπικόν, δὲν ὑπάρχουν ὑπότροφοι ἔρευνητές, δὲν διεξάγεται καμμιὰ ἔρευνα, δὲν ἐκδίδεται τὸ περιοδικὸ οὔτε ἄλλο δημοσίευμα. Τὸ καταξιωμένον Ἴδρυμα καὶ τὸ ἀπαραγνώριστο ἔργο του, καθὼς καὶ τὸ ἔργο ὄλων ἐκείνων πού μόχθησαν σκληρὰ γιὰ νὰ τὸ ἀνυψώσουν διεθνῶς σὲ τόσο ὑψηλὸ ἐπίπεδο, δυσφημεῖται σήμερα κατὰ τρόπον ἀνεπίτρεπτο καὶ γίνεται στόχος ἀστηρίκτων διαβολῶν καὶ παρανόμων μεθοδεύσεων, πρωτοφανῶν στὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου ἀπὸ καταβολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους... Θὰ περιοριστοῦμαι νὰ εὐχηθῶμε γιὰ τὸ Ἴδρυμα νὰ βρεθεῖ ἐπὶ τέλους, ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους καὶ τοὺς ὑπευθύνους, ἐκεῖνος πού, κατανοώντας τὴ σημασίαν του, ὄχι μόνον στὰ στενὰ ἔθνη πλάσια, ἀλλὰ καὶ στὸν εὐρύτερον ἠώρον τῆς διεθνούς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ συνεργασίας, θὰ μπορέσει νὰ τὸ βοηθήσει ἀποτελεσματικὰ νὰ ξεπεράσει τὴν ἀδόκητη αὐτὴ κρίση, γιὰ νὰ ξαναβρεῖ τὴν παλιὰ του δραστηριότητα καὶ τὴν πρώτη του ἀύγλη» (σελ. 162-163).

Αὐτὸ εὐχόμεστε κ' ἐμεῖς —καὶ, φαντάζομαι, ὅλοι οἱ Ἕλληνες, πού ἀγωνιοῦν γιὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἰδρύματος πού χαροπαλεύει.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Μορφωτικὸ Ἰδρυματὸς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου, Δ' 1984-1987, Ἀθήνα 1988, σσ. 230.

Δὲν εἶχα ὑπ' ὄψιν μου τὰ τρία προηγούμενα Δελτία τοῦ Ι. Π. Α. καὶ ξαφνιάστηκα πράγματι, ἀλλὰ μ' ἔβαν πολὺ εὐχάριστο τρόπο, φυλλομετρώντας τὸ δ' τεῦχος του, πού, ὅπως σημειώνεται στὴ σελ. 2, «συντάχθηκε ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα Τσελλάκα». Τὸ «Δελτίο» τοῦτο ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος «Συμμίκτων» ἢ «Ἀναλέκτων», ὅπου δημοσιεύονται οἱ σχετικὲς μελέτες-συνεργασίες-ἔρευνες-ἀποστολές κ.λπ. τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ι. Π. Α., τὸ ὁποῖο ἐποπτεύεται ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Σβώρωνο. Στὸ Ι. Π. Α. τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἐργάζονται καὶ συνεργάζονται πολὺ ἀποδοτικὰ οἱ Ἀγαμ. Τσελλάκας, Μιχρία Πολίτη-Σακελλαριάδην, Ἐλένη Πολεμαρχάκην, Ἰωάννα Κωνσταντίνου καὶ Μαρία Σοφοῦ. Τὸ ὅτι ἐργάζονται «ἀποδοτικὰ» καὶ μὲ ἀγαστὴ σύμπνοια φαίνεται, ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ Δελτίο, μὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἀπόηχο τῆς σωστῆς κ' εὐσυνείδητης ἐργασίας τους, πού φθάνει καὶ ἴσασιν τὸ Πανεπιστήμιον. Στὰ μαθήματά μου «Κριτικῆς ἐκδόσεως ἀρχαίων κειμένων» καὶ, παλαιότερα, τῆς Παλαιογραφίας, οἱ φοιτηταὶ μὲ τὴν καλύτερη συγκρότηση κ' ἐπίδοσιν ἦσαν ἐκεῖνοι πού παρκαλοουθοῦσαν τὰ σχετικὰ μαθήματα καὶ φροντιστήρια στὸ Ι. Π. Α., ὅπου διδάσκει, μὲ ζήλον καὶ ἀφοσίωσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ πολὺ σοβαρὴ γνῶσιν, ὁ κ. Ἀγ. Τσελλάκας.

Τὸ δ' τεῦχος τοῦ Δελτίου, πού ἔχουμε μπροστὰ μας, μετὰ τὸν Πρόλογον τοῦ Ἐπόπτον του καὶ τὴς Βραχυγραφίας, πού χρησιμοποιοῦνται στὶς ἐπόμενες σελίδες, περιέχονται λεπτομερῆ Χρονικὰ ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ι. Π. Α. ἀπὸ τὸ 1984 ὡς τὸ 1987, μὲ σκοπὸ τὴ μελέτη καὶ μικροφωτογράφησιν συλλογῶν χειρογράφων ἢ ἀρχείων, συχνὰ ἰδιαι-

τερης ἐπιστημονικῆς ἀξίας (Σύρος, Σαντορίνη, Κόρινθος, Σάμος, Κύπρος, Ἀθήνα, Νάξος, Μυτιλήνη, Ἄνδρος, Ἀγ. Ὀρος, Μύκονος, Πάτρα, Κέρκυρα, Βελεστίνο, Κιλιάβρυτα, Γαλαξειδί, Τήνος, Χίος, Σκόπελος). Στὸ Παράρτημα ποὺ ἀκολουθεῖ δημοσιεύονται πολλοὶ ἀπὸ τοὺς καρποὺς αὐτῶν τῶν ἀποστολῶν, μὲ περιγραφικοὺς Καταλόγους χειρογράφων ἢ ἀρχαϊκῶν συλλογῶν, πολυτιμώτατους γιὰ τὴν ἔρευνα (σελ. 41-225). Στὸ τέλος τοῦ Δελτίου δημοσιεύεται ἓνα σύντομο Summary γιὰ τὶς activities τοῦ Κέντρου (I.P.A.) στὰ χρόνια 1984-1987 (σελ. 227-230).

Ἡ τυπογραφικὴ ἐμφάνιση τοῦ Δελτίου φανεροῦναι καὶ ἀπὸ μακρυὰ, πὼς πέρασε ἀπὸ τὰ χέρια ἐνὸς ἐμπειροτάτου συγγραφέα καὶ καλλιτέχνη τῆς ἐκδοτικῆς αἰσθητικῆς, τοῦ μοναδικοῦ Ε. Χ. Κάσδαγλη, ποὺ εἶναι καὶ ὁ Διευθυντὴς τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς.

## Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἄ θ α ν α σ ί ο υ Δ. Κο μ ί ν η, τακτικοῦ Κληρονομητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, *Πατριακὴ Βιβλιοθήκη*, ἦτοι Νέος Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδικῶν τῆς Ἱ.Μ. Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου, τ. Α', κώδικες 1-101, Ἐν Ἀθήναις 1988, σσ. κθ' + 280.

Ὁ τόμος αὐτὸς εἶναι, ὡς τὸ ποῦμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, κυριολεκτικὰ ἓν' ἀπόκτημα γιὰ τοὺς βυζαντινολόγους, τοὺς παλαιογράφους, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε φίλο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν καὶ γραμμάτων, δηλ. χρήστη-ἀναγνώστη τῶν παλαιῶν κωδικῶν-βιβλίων. Γνωρίζουμε, ὅτι ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ὁ καθ' ἑαυτὸν Κ ο μ ί ν η ς, πότε μὲ τοὺς φοιτητὰς του, πότε μὲ τὴν οἰκογένειά του, τίς πιὸ πολλές φορὲς μόνος του, βρισκόταν στὴν ἱστορικὴ Μονὴ τῆς Πάτμου, τὴν ὁποία εἶχε κάνει κελλι καὶ γραφεῖο ἢ ἐργαστήριο-σπουδαστήριό του, δουλεύοντας «ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτὸς» πάνω στὰ χειρόγραφα τοῦ Μοναστηριοῦ. Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ καθηγητὴς Κομίνης μᾶς εἶχε δώσει ἓναν πρῶτο τόμο, ἀπ' τοὺς καρποὺς τῶν πόνων του ἐκεῖνων. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο «Πίνακες Χρονολογημένους Πατριακῶν Κωδικῶν» (Ἀθήναι 1968), ποὺ μετὰ κυκλοφόρησε καὶ στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα (Athens 1970), καὶ τὸ ὁποῖο βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Τοὺς «Πίνακες» αὐτοὺς χρησιμοποιοῦν πολλοὶ βυζαντινολόγοι σήμερα, ὄχι μονάχα στὴν ἔρευνα τῶν χειρογράφων ἀλλὰ καὶ στὴ διδασκαλία τῆς Παλαιογραφίας, καθὼς περιέχει ἐκτὸς ἀπ' τὴν περιγραφή, κ' ἐπιλεγμένα καὶ χρονολογημένα δείγματα ἑλληνικῆς γραφῆς πολλῶν αἰώνων. Σήμερα, μᾶς προσφέρει τὸν Α' τόμο τοῦ νέου Καταλόγου τῶν χειρογράφων κωδικῶν τῆς Πάτμου, ποὺ περιλαμβάνει τὰ πρῶτα 101 χειρόγραφα, καὶ ὁ ὁποῖος ἦταν ἔτοιμος ἀπὸ χρόνια πρὶν, ἀλλὰ ἡ ἐκδόσή του, γιὰ διαφόρους λόγους, δὲν ἦταν δυνατὴ.

Χωρὶς νὰ εἰσέλθουμε ἐπὶ παλαιογραφικῆς λεπτομέρειες —ποῦ θὰ κάνουν ἄλλοι συνάδελφοι, σὲ εἰδικὰ περιοδικὰ— ἐπιθυμοῦμε νὰ συγχαροῦμ' ἐγκάρδια τὸν καθηγητὴ Κομίνη, γιὰ τὸν ἄθλο τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ τὴν πληρότητα, μὲ τὴν ὁποία μᾶς τὸ προσφέρει. Ἡ πληρότης ἀφορᾷ καὶ στὴ μεθοδολογία (μέθοδο περιγραφῆς κωδικῶν καὶ καταλογογραφῆσεως), ἀλλὰ καὶ στὴν ὄλη ἐκδοσὴ (ποικίλες οἰκογένειες καὶ μεγέθη τυπογραφικῶν στοιχείων κ.λπ.), ποὺ εἶναι πραγματικὸ κατόρθωμα γιὰ τίς δυνατότητες τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφείων. Δὲν φεῖδεται κανενὸς κόπου ὁ σ., γιὰ νὰ μᾶς δώσει, σὲ μιὰ γλαφυρὴ καὶ κατανοητὴ ἀπὸ ἄλλους καὶ ξένους εἰδικούς καθαρεύουσα, ὅλες τίς πληροφορίες ποὺ χρειαζόμεστε γιὰ νὰ γνωρίσουμε πλήρως ἓναν κώδικα. Αὐτὸ, βέβαια, γίνεται μὲ τοὺς ἤδη καθιερωμένους διεθνῶς κανόνες περιγραφῆς χειρογράφων, ἀλλὰ προσαρμοσμένους —ὅταν καὶ ὅπου χρειάζεται— στὰ ἑλληνικὰ δεδομένα καὶ τίς ἑλληνικὲς ἀπαιτήσεις. Προξενεῖ ἐντύπωση τὸ γεγονός τῆς φοβερῆς ἐκτάσεως, ποὺ ἡ ἐνημέρωσή καὶ ἡ σοφία τοῦ σ. δίνει στὴ λεπτομερῆ περι-

γραφή τῶν περιεχομένων κειμένων τῶν κωδίκων, με̄ όλες τις σχετικές πρὸς αὐτὰ πληροφορίες (στὸ β' μέρος δηλ. τῆς περιγραφῆς τοῦ κάθε κώδικος). Τὸ ἴδιον παρατηροῦμε καὶ στὸ γ' μέρος τῆς περιγραφῆς, ὅπου βρίσκουμε περιγραφή τῆς γενικῆς καταστάσεως τοῦ κώδικος, τῶν τετραδίων του, τῆς ἀριθμῆσεως, τῆς χαρακώσεως, τῆς γραφῆς, τῆς ὕλης, τῆς προελεύσεως, τῶν καλλιτεχνικῶν στοιχείων του, τῆς σταχώσεως, τῶν ποικίλων σημειώσεων καὶ τέλος τῆς σχετικῆς με̄ τὸν κάθε κώδικα βιβλιογραφίας. Μ' ἓνα λόγο, ὁ τόμος αὐτὸς τοῦ Καθηγητοῦ Κομίνη ἀποτελεῖ ἓνα λαμπρὸ ὑπόδειγμα καταλογογραφῆσεως χειρογράφων κωδίκων καὶ πολλαπλῶς πολύτιμο βοήθημα γιὰ τοὺς ἐρευνητάς.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ, τελειώνοντας, νὰ ἐκφράσουμε τὴν εὐχή: σύντομα νὰ χαιρετήσουμε καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ Β' τόμου, ποὺ δὲν θ' ἀργήσει τόσο πολύ, ἂν βρεθεῖ κάποιος χορηγὸς ἢ ἐκδότης φιλογενῆς καὶ φιλόμουσος.

## II. B. ΠΑΣΧΟΣ

Paschos, P. B., *The Springtime of the Desert (To Ear tes Eremou)*. Athens, Ekdoseis «Akritis», second edition, 1987 (first edition 1986), pp. 173.

This book by Professor P. B. Paschos is an anthology compiled by him from, both known and unknown *Gerontika*, «Books of Elders», and translated into literary modern demotic Greek. It's his second major effort to make the gems of the early Desert Fathers of Egypt accessible to the contemporary Greek-reading public. His first such book, entitled *To Gerontikon*, «The book of Elders», containing sayings of early Christian Elders, was published in 1961 at Athens and was reprinted in 1970. *The Springtime of the Desert* differs from the earlier book in this respect; in the *Gerontikon* the texts are presented in the original Patristic Greek diction, and are arranged after the names of particular Fathers, who are listed in alphabetical order; here, the sayings of the Fathers are given in translation, as we have already noted, and are placed not after the names of their authors, but under various topical chapter headings.

The sayings contained in this volume have been gathered chiefly from three of the oldest and most complete manuscript books of Apophthegms: those of the Protaton of the Holy Mountain of Athos, those of the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai, and those of the National Library of Greece at Athens. They have been arranged in the book under twenty-one headings in as many chapters. Paschos remarks that, arranged as they are, they constitute a kind of a new spiritual ladder with twenty-one steps, whereby one rises towards perfection. The apophthegms have been translated into a form of the Greek language that is pleasant, easily comprehensible, and remains faithful to the poetic simplicity of the original texts.

These are the twenty-one chapter headings: 1) Exhortations to Perfection, 2) On Quiet, 3) On Contrition, 4) On Self-restraint, 5) On Fornication, 6) On Total Poverty and on Avarice, 7) On Patience and Courage, 8) On Vainglory, 9) On Condemnation, 10) On Discernment, 11) On Inner Wakefulness, 12) On Prayer, 13) On Hospitality and Almsgiving, 14) On Obedience, 15) On Humility, 16) On Forbearance and Meekness, 17) On Love, 18) On Discerning Elders, 19) On Miracle-working Elders, 20) On the Virtuous Conduct of Various Elders, 21) Brief Sayings of Elders.

The beautiful, instructive and inspiring texts are accompanied by appropriate art work of a high order: many Byzantine-style drawings depicting holy per-

sonages: Christ, the Theotokos, St. Macarios the Great, St. Paul the Simple, St. Antony the Great, St. Synkletiki, St. Sisoos, St. John Kolovos, St. Sarra, St. Paul the Theban, St. Poimen, St. Arsenios the Great, St. Amoun, St. Isidore Pelousiotis, as well as by other drawings appropriate to the contents of the work. These were done by the hand of a very pious and talented priest-iconographer, Father Christodoulos Phergadiotis.

Paschos' new book provides excellent material for meditative reading with a view to achieving a state of psychophysical repose, inner peace, deep religious feeling and spiritual joy, and for learning about effective methods for growing spiritually. The passages from the early Desert Fathers which it presents are simple, free of abstruse statements and scholastic analyses, and at the same time extremely rich in uplifting, edifying content. They are concise expressions of the experience of men who devoted themselves wholeheartedly to the pursuit of spiritual perfection and salvation.

Prof. KONSTANTINE CAVARNOS

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ  
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Ἐλασσῶνας ΣΕΒΑΣΤΙΑΝΟΣ

† Ὁ Θήρας ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Ὁμότιμος Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀγαθουπόλεως 44, 112 52 - Ἀθήναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰωάν. Μιχαήλ, Ἰασίου 1, 115 21, Ἀθήναι